

Buraya kadar içeriğini özetlediğimiz kitabın, temel tezi olan İslam'ın istisnailiği fikri ile, öncelikle İslam ve sekülerleşme tartışmalarına farklı bir bakış açısı getirdiğini söyleyebiliriz. Bununla birlikte istisnailik tezinin iki farklı amaca hizmet ettiği ifade edilebilir. Birincisi, İslam'ın kendine özgü teolojik, siyasi ve kültürel hususiyetleri olduğu bu nedenle çoğunluğu Müslüman olan ülkelerde dinin özel alana çekilmek yerine kamusal alanda belirleyici bir rol oynamaya devam ettiği ve bu durumun kısa vadede değişmeyeceği şeklindeki izah, Müslüman ülkelerin kendine özgü modernleşme tecrübesini anlamamızı sağlayan bir araç işlevini görüyor. Diğer yandan söz konusu tez, sömürgecilik sonrasında ortaya çıkan tarihsel bir durumu İslam'ın karakteristik bir özelliğiymiş gibi sunuyor ve bunu İslam'ın özüne dair günümüzden bir tarih okuması yaparak inşa ediyor. Bir bakıma özcülük olarak tanımlayabileceğimiz bu tutum İslam'ın modernleşmenin meydan okuması karşısında taşıdığı imkanları da istisnailiğe mahkum ediyor.

Michael Philip Penn. *Envisioning Islam: Syriac Christians and the Early Muslim World*. Philadelphia: University of Pennsylvania Press, 2017. 304 sayfa.

Umut Var

İstanbul Medeniyet Üniversitesi
varumutt@gmail.com
ORCID: 0000 0002 6928 8685
DOI: 10.20519/divan.448312

İslam'ın, VII. yüzyıldan itibaren Arap Yarımadası'nın kuzeyine ve Kuzey Afrika'ya doğru yayılma göstermesi ve bu süreç içerisinde karşılaştığı, köklü Hristiyan geleneğe sahip milletler ile dinî, kültürel, ekonomik ve sosyal etkileşimi ve iletişimi araştırmacılar tarafından ilgiyle çalışılan ve hâlâ üzerinde yeni tezler üretilen bir konudur. Yakın döneme dek bu ilişkiler üzerine çalışan araştırmacılar Müslümanların ilk ve en açık şekilde ilişkiler kurduğu Hristiyan toplulukları, Grekçe konuşan Doğu Roma Hristiyanları ya da kendilerini Batı Roma'nın mirasçısı olarak gören ve Latince konuşan Akdeniz çevresindeki Hristiyanlar olarak düşünmekteydi. Bu düşüncenin

temel sebebi modern araştırmacıların erken dönem Müslüman-Hristiyan karşılaşmalarını Grekçe ya da Latince yazılmış olan ve çoğunluğu reddiyelerden oluşan kaynaklarla sınırlandırarak incelemeleridir. Böylece uzun bir süre erken dönem Müslüman-Hristiyan karşılaşmalarının niteliği ve içeriği bu kaynaklardan aktarıldığı ölçüde şekillendirilmiş ve bu durum günümüz İslam algısını da etkileyen önemli bir faktör haline gelmiştir. Halbuki Müslümanlar ile karşılaşmış yoğun bir etkileşim ve iletişim içerisinde bulunan ve hatta Müslümanlar ile aynı sosyal çevreyi paylaşan ilk Hristiyanlar Süryanice konuşan ve Mezopotamya bölgesinde yaşayan Hristiyanlardır. Bu Hristiyanların kaleme aldığı Süryanice kaynaklar ise İslam'ı sapkın bir inanış olarak gören Grekçe ve Latince kaynakların çizdiği siyasi ve dini tek tip düşmanlıktan ayrılarak daha yalın ve birleştirici bir anlatıma sahiptir.¹

Daha önce sadece birkaç uzmanın bilgi sahibi olduğu erken dönem Müslüman-Hristiyan ilişkilerini konu edinen Süryanice kaynakların önemli bir kısmı ilk olarak Patricia Crone ile Michael Cook'un yazmış olduğu ve 1977 yılında yayınlanan *Hagarism: The Making of the Islamic World* adlı eserde kullanılmıştır. Bu konuda emsal teşkil eden bu eserin ardından araştırmacılar, Süryanice kaynakların Müslümanlar ve Hristiyanlar arasındaki kültürel, siyasi ve dinî karşılaşmalar bakımından önemini kavrayarak bu kaynakları incelemeye yönelmişlerdir. Sidney H. Griffith'in *Syriac Writers on Muslims and the Religious Challenge of Islam* (1995) ve Robert Hoyland'ın *Seeing Islam as Others Saw It* (1997) adlı çalışmaları Süryanice kaynaklar konusundaki uyanış döneminin en dikkat çekici araştırma eserleridir. Ancak konu ile ilgili Süryanice kaynaklara yönelik bu kaynakların daha gelişmiş bir metoda dayalı olarak bilimsel bir yapı içerisinde incelenmesi ihtiyacını da doğurmuştur.

2015 yılında yayınlanan *When Christians First Met Muslims* adlı eserinde de Süryanice kaynakları inceleyip erken dönem Müslüman-Hristiyan ilişkileri konusunda dönemin sorularına cevaplar arayan Michael Philip Penn, incelemelerini daha da genişleterek kaleme aldığı *Envisioning Islam: Syriac Christians and the Early Muslim World* adlı kitabıyla, VII. ve IX. yüzyıllar arasındaki Müslüman-Hristiyan ilişkileri başta olmak üzere, aynı

¹ Ancak bu durumdan Süryanice kaynakların Müslüman ve Hristiyan unsurlar arasında sonsuz bir uyum ve barışı yansıttığı sonucu çıkarılmamalıdır. İslam fetihlerini, arkasındaki dinî motivasyondan uzak ve nötr ifadelerle karşılayan Süryanice kaynaklar (*Account of 637*) olduğu gibi, İslam'ı ve Müslümanları teolojik ve sosyal açılardan eleştiren Süryanice kaynaklar (*Apocalypse of Pseudo Methodius*) da mevcuttur. Ancak bu suçlamalar, Grekçe ve Latince kaynaklardaki suçlama ve iddiaların siyasi arka planına sahip değildir. Bkz. David Thomas ve Barbara Roggema (ed.), *A Bibliographical History 600-900*, cilt 1 (Leiden: Brill, 2009).

yüzyıllar arasındaki İslam ve Ortaçağ Hristiyanlık tarihine ışık tutan Süryanice kaynakları, yukarıda bahsedilen metodolojik ihtiyaca uygun bir şekilde ele almış ve kaynakların içeriğini ve özgünlüğünü karşılaştırmalı olarak sistematik bir anlatımla inceleyerek bu kaynakların önemini gözler önüne sermiştir. Erken dönem Müslüman-Hristiyan ilişkilerine dair günümüze kadar gelen hemen hemen tüm Süryanice kaynakları inceleyen Penn, bu çalışmasıyla özellikle Batılı modern araştırmacıların erken dönem İslam tarihi ve bu süreçteki Müslüman-Hristiyan ilişkileri üzerine yaptıkları önyargılı ve indirgemeci okumalara karşı çıkmaktadır. Daha da önemlisi bu eser ile Penn, VII. ve IX. yüzyıllar arasındaki İslam ve Hristiyan medeniyetleri arasındaki ilişkileri Samuel P. Huntington'ın medeniyetler çatışması teorisi kapsamında değerlendiren modern araştırmacıların da tezlerini çürütmeyi hedeflemiştir. Başta David Burnett olmak üzere birçok araştırmacı bu iki dindeki temel yönelimin farklı olduğunu, dolayısıyla beraber yaşamının olanaksızlığını savunmuş ve XXI. yüzyıl baz alınarak üretilen medeniyetler çatışması teorisi ile erken dönem İslam ve Hristiyan medeniyetleri arasındaki ilişkileri açıklamaya çalışmıştır. Ancak Penn, Hristiyanlarca yazılan kaynaklara yansıyan örneklerle kitabının ikinci bölümünde bu teoriyi ele alıp eleştirmiştir.

Dört bölümden oluşan eserin tanımlayıcı ve oldukça açıklayıcı giriş kısmından sonra "When Good Things Happen to Other People: Syriac Memories of the Islamic Conquests" (Öteki İnsanlara Güzel Şeyler Olduğunda: İslam Fetihlerine Dair Süryani Anıları) adlı birinci bölümünde İslam fetihlerinin Süryanice kaynaklardaki anlatısı ele alınmıştır. İslam fetihlerinin Hristiyanların toplumsal hafızalarındaki yerini Süryanice kaynaklar yardımıyla inceleyen Penn, aynı zamanda Bizans ile bazı litürjik anlaşmazlıkları bulunan Doğu kiliselerinin İslam fetihlerine verdikleri tepkilere de bu bölümde yer vermiştir.

İslam fetihlerinin ve fetih sonrası toplumun Süryani kaynakları arasındaki en erken anlatısını içeren *Account of 637* adlı anonim bir eser incelemesi ile başlayan "Different Type of Difference-Making: Syriac Narratives of Religious Identity" (Farklılık Oluşturmanın Değişik Biçimleri: Dinî Kimliğe Dair Süryani Anlatıları) adlı ikinci bölümde ise fetih sonrası Hristiyanlar ve Müslümanlar'ın oluşturduğu yeni toplum düzeni ve bu toplumdaki unsurların karşılıklı etkileşimleri ve farklılıkları oldukça şaşırtıcı örneklerle ele alınmıştır. Penn, Süryanilerin Emevi toplumundaki konumları ve tarihî süreçte bu konumların değişiminden bahsederken Halife Abdülmelik b. Mervan (ö. 705) dönemini özel bir incelemeye tâbi tutmuştur. Çünkü bu dönemde Emeviler tarafından hızlı bir İslamlaştırma ve Araplaştırma faaliyetlerine girişilmiş ve Süryanice kaynakların yansıttığı kadarıyla bu faaliyetler Emevi toplumundaki gayrimüslimler tarafından pek hoş karşı-

lanmamıştır. Penn'in döneme olan özel ilgisi bu faaliyetlerden ziyade bazı araştırmacıların söz konusu dönemi örnek göstererek yukarıda bahsedildiği şekilde medeniyetler çatışması teorisiyle açıklamaya çalışmasıyla ilgilidir. Halife Abdülmelik b. Mervan dönemindeki bu faaliyetlerin süreklilikten uzak bir şekilde okunması bu tür yanlış değerlendirmeleri doğurduğu açıktır. Zira yine aynı dönemde Hristiyanlar ve Müslümanlar arasında evliliklerin yanı sıra Emevi toplumunda Hz. Muhammed'in Allah'ın elçisi olduğunu kabul eden Süryaniler ile Hristiyanların kutsal suyunu kullanan Müslümanların bulunması iddia edilen medeniyetler çatışması teorisini çürüten önemli örneklerdir. Dolayısıyla Emevi toplumundaki Müslüman ve Hristiyan unsurlar arasındaki ilişkileri medeniyetler çatışması teorisiyle açıklamak ne kadar hatalıysa, bu ilişkileri devamlılığa sahip bir hoşgörü ve barış örneği olarak ele almak da bir o kadar hatalı olacaktır.

"Using Muslims to Think With: Narratives of Islamic Rulers" (Müslümanlarla Birlikte Düşünmek: İslam Yöneticilerinin Anlatıları) adlı üçüncü bölümde ise halifelerin lider karakterlerini ve liderlik vasıflarını inceleyen Süryanice kaynaklar incelenmiştir. Penn, bu Süryanice kaynakları pagan Roma imparatorlarının liderlik özellikleri hakkında yazan erken dönem Hristiyan yazarların çalışmalarıyla karşılaştırarak oldukça ilginç bir yöntem izlemiştir. Penn, bu yöntem ile erken dönem Hristiyan yazarların Pagan; Süryani yazarların ise Müslüman lider tasvirleri arasındaki benzerliklere vurgu yaparak, aralarında 300 yıldan fazla bir zaman dilimi bulunan erken dönem Hristiyan yazarlar ile Süryani yazarların kendilerinden farklı inanç ve kültür yapısına sahip olan lider algısının ve yazarlar tarafından bu liderlere yapılan önerilerin bu pek de değişmediği sonucuna ulaşmıştır.

Tüm kitabın en ilgi çekici bölümü olan "Blurring Boundaries: The Continuum Between Early Christianity and Early Islam" (Bulanık Sınırlar: Erken Hristiyanlık ile Erken İslam Arasındaki Süreklilik) adlı dördüncü ve son bölümde ise Penn, Süryanice kaynaklara yansıyan Müslüman ve Hristiyan toplumundaki kültürel geçişleri ve her iki toplum arasındaki görünmeyecek kadar şeffaf olan sınırları okuyucuya sunmaktadır. Bu toplumda Müslüman ve Hristiyan unsurlar arasındaki sınırlar o derece bulanıktır ki Penn, bazı grupları Hristiyan gibi Müslüman ya da Müslüman gibi Hristiyan olarak nitelemektedir. Çünkü bu toplumda, Hristiyan bir azizi rüyasında görüp manastıra kapanan Müslümanlar ya da İslami bayramları kutlayan Hristiyanların üyesi olduğu bir sosyal hayat mevcuttur. Dolayısıyla Penn'in bu çalışmasında kullandığı Süryanice kaynaklar ve bu kaynakların çeşitli örneklerle yansıttığı değerli ve enteresan bilgiler tarihî süreçte Müslüman ve Hristiyanlar arasındaki ilişkileri günümüz anlayışından çok daha farklı bir temele oturtmaktadır.

Penn'in bu eseri; işlediği konu, uyguladığı metodoloji, başvurduğu kaynak ve modern araştırma eserlerinin zenginliği açısından son derece önemli ve konu hakkında yeni araştırmalara teşvik edici bir eserdir. Eser, VII. ve IX. yüzyıl Müslüman-Hristiyan ilişkilerini merkeze alarak, profesyonel bir şekilde birkaç farklı dinamiği ve konu ile ilgili savunduğu farklı tezleri okuyucuya yansıtabilmiştir. Erken İslam tarihi ve toplumunun arka planını da yansıtan bu çalışma ile Penn, İslam tarihi çalışan araştırmacıları da Süryanice kaynaklara yöneltmeyi hedef edinmiştir.

Harun Yılmaz. *Zengî ve Eyyubî Zengî ve Eyyubî Dımaşk'ında Ulema ve Medrese (1154-1260)* İstanbul: Klasik Yayınları, 2017. 315 + 40 sayfa.

Mustafa Gündüz

Yıldız Teknik Üniversitesi
mstgndz@gmail.com
ORCID: 0000-0003-1706-9920
DOI: 10.20519/divan.448314

Bir İslami eğitim kurumu olan medreseler hakkında monografi tarzında pek çok araştırma varsa da konuyu bütüncül olarak ele alan iddialı ve yetkin çalışmalar sayıca azdır. Medreselerin ortaya çıkışı, kuruluşları ve varlıklarını sürdürmesinde dönemsel, coğrafi ve siyasi farklılıkların olması onlar hakkında genel yargılara varmayı engellemektedir. 1950'lerden sonra Batı dünyasında kendi içinde tutarlı bir metot ve kavramsallaştırmayla yapılan çalışmalarda tekil örneklerden hareketle medreseler, ulema, ilim ve İslam hakkında genelleyici ifadelere ve iddialara yer verilmiştir. Bu çalışmaların bazılarında, İslam ilim zihniyeti ve pratiği hakkında haksız ve yersiz hükümler de yer almaktadır.

Türkiye'de 1940'lardan bugüne medreseler üzerine yapılan çalışmalar gerek metot gerekse tez ve kavramsallaştırma bakımından Batılı eserlerden ciddi farklılıklar arz eder. Harun Yılmaz'ın 2017'de Klasik Yayınları tarafından yayımlanan *Zengî ve Eyyubî Dımaşk'ında Ulema ve Medrese (1154-1260)* başlıklı çalışması, oryantalistlerin medrese hakkındaki pek çok iddiasına cevap verdiği gibi kaynakları, iddiası, yöntem ve kavramsallaştırma